

Nadzor nad proizvodnjo diskurza, ali zakaj je/ni primerno biti relativist?

LUCIJA MULEJ
Zasavska 27 d
Orehek
SI-4000 Kranj

"Discipline so sistem nadzora nad proizvodnjo diskurza; ta sistem utrjuje svoje meje z delovanjem identitete, ki deluje z nenehnim ponovnim uveljavljanjem določenih pravil."

Michel Foucault

POVZETEK

Avtorica se v članku sprašuje o pomenu relativizma za proizvodnjo znanstvene vednosti. Zagovarja, da relativizem odpira argumentacijsko polje na širok način, brez predhodnih zapiranj v stilu enoznačnih modelov, ki variirajo zgolj formo. Da bi razjasnila pomen relativizma, v članku opozarja na pozitivistične premise, ki se v besedi Harréja in Krausa berejo kot absolutizem. Vendar, za branjenje tez o relativizmu posameznik potrebuje točko, od koder zagovarja fluidnost. Avtorica implicitno nakazuje, da so relativisti prikriti absolutisti, oz. da zagovarjajo vsaj enega od mehkejših absolutizmov, kot sta morda moralni in etični absolutizem.

Ključne besede: relativizem, razum, imaginacija, antropologija, filozofija znanosti

ABSTRACT

CONTROL OVER THE PRODUCTION OF DISCOURSE, OR WHY IS/ ISN'T IT INAPPROPRIATE TO BE A RELATIVIST?

A relevant question is emphasized: the meaning of relativistic premises in the process of elaborating theoretical framework. Relativism is interpreted as a tool of argumentation, where limitations of adequate and advised are dwelled upon a fact of openness and indetermination. To understand relativism, absolutism is advocated as realism (Harré and Krausz). Adequately demonstrated arguments pro relativism must stand firmly within a certain affirmation: to defend relativism one must be absolutist at least in moral or ethical questions.

Key words: relativism, ratio, imagination, anthropology, philosophy of science

UVOD:

Solipsizem vs. hegemonija

Diskusija med dvema poloma filozofsko-sociološke refleksije, in nenazadnje, svetovno-nazorske refleksije, ki se giblje med poloma relativizma in realizma, je stara in neukrotljiva. Glede na to, da se pod pojmom antirelativizma razume različne kategorije indikatorjev, ki označujejo proti relativistična stališča, se že uvodoma opredeljujemo za družinski pojem "absolutizma" po Harréju in Krauszu (1996: 2). Absolutizem torej označuje vsak vidik, ki je antirelativističen (realizem, znanstveni realizem, pozitivizem, neopozitivizem, analitično filozofijo¹ ipd.), kjer se zavedamo omejitve takšne redukcije. Preden opredelimo diskurzivni prostor absolutizma, je potrebno razjasniti korenine relativizma. Le-tega lahko umestimo v kontekst kulturnega relativizma. Boas, avtor šole Kulturni relativizem, že v letu 1911 v delu *The mind of the primitive man*, postavi osnovne smernice razvoja kulturnih fenomenov, ki se lahko razvijajo v različne smeri in na različne načine, s čimer se neposredno kritizira evolucionizem tipa Frazer, ter socialni in geografski determinizem. Osnovna teza kulturnega relativizma pravi, da razlike med kulturami niso plod razlik v stopnji razvoja, pač pa v vrsti razvoja, s čimer potrdi hipotezo o modelu kulturnega razvoja, ki ni univerzalen, še manj pa evolucionistično razsvetljenski, kjer je zadnja instanca razvoja civilizacija, temelječa na razumu, tipa anglo-saksonskih družb.

Osnovni problem relativizma je torej specifičnost vsake kulture na eni strani ter prevod konceptov ene kulture v drugo, kar se v na primer antropologiji označi za emsko-etsko dilemo. (glej Šterk, 1998) Možnost medkulturnega razumevanja z ustrežno prevedljivostjo je v jeziku skrajnega relativizma utopija, in to dejstvo opredeljujemo kot temeljni kamen rojstva relativizma kot takega. Z vidika argumentacije ločimo maligni in benigni relativizem. Pri prvem, poimenovanem tudi kot skeptični relativizem, protagonisti zagovarjajo, da nobeno od možnih stališč ni privilegirano ter da noben od možnih opisov ni resničen. Pri drugem, imenovanem tudi kot permisivni relativizem, se argumenti protagonistov izostrijo v trditvi, da so vsi možni pogledi enakovredni ter vsi možni opisi resnični. (glej Harré in Krausz, 1996:3)

V članku bomo poskušali ubraniti tezo, ki zagovarja smiselnost relativističnih koncepcij iz dveh razlogov:

- relativizem onemogoča prevlado enega gledišča
- relativizem poudarja pomen in funkcijo alternativnih gledišč

1. Ontološka in diskurzivna oblika relativizma

Ločnica, ki dilemo absolutizma – relativizma razjasni na ontološki ter diskurzivni ravni, je razumevanje enega in drugega pola preko pomožnih pojmov univerzalizma, objektivizma ter fundamentalizma, kjer je možno uporabiti različne kombinacije pojmov (univerzalizem brez objektivizma in fundamentalizma na primer rezultira v benigni absolutizem. Ta trojna razdelitev prikaže v osnovi dve možni varianti tako absolutizma kot tudi relativizma, in sicer skeptični (maligni) in permisivni (benigni) absolutizem ter skeptični (maligni) in permisivni (benigni) relativizem. (ibid.: 6) Jasno je, da je pred-

---

¹ Zavedamo se, da je takšno enačenje za filozofijo poenostavljanje; glede na cilj naše obravnave, ki je umestitev relativizma v širši kontekst znanstvene vednosti, to redukcijo sprejemamo kot funkcionalno. Argumentacija za to odločitev se dodatno razjasni s pomočjo dela *Varieties of Relativism* (Harré in Krausz, 1996)

pogoj verifikacije objektivizma hkratno sprejemanje univerzalizma, a ne nujno fundamentalizma, kot pa je tudi res, da je fenomen lahko objektivni in temeljen, a ne nujno univerzalen. Možne kombinacije absolutizma in relativizma prikazujem shematsko (glej Harré in Krausz: 4–8).

Tabela 1: Absolutizem:

UNIVERZALIZEM	OBJEKTIVIZEM	FUNDAMENTALIZEM
<u>Diskurzivna varianta</u> : obstajajo prepričanja, ki so prisotna v vseh kontekstih, v vseh časih in za vse osebe.	<u>D.</u> Obstajajo prepričanja, ki stojijo neodvisno od pogleda, korpusa prepričanj, konceptualnih shem posameznika ali družbe.	<u>D.</u> Obstaja skupni set temeljnih prepričanj, tj. aksiomov, ki služijo kot temelj vsem nadaljnjim izvajanjem, (prepričanja, sheme itd), a so sami nevprašljivi in onkraj dvoma (Lebenswelt).
<u>Ontološka varianta</u> : obstajajo entitete (razredi dejanskosti), ki obstajajo v vseh časih za vse osebe.	<u>O.</u> Obstajajo entitete, ki eksistirajo neodvisno od pogledov, korpusa prepričanj ali konceptualnih shem posameznika ali družbe.	<u>O.</u> Obstaja skupna ontologija, oz. set tistega, kar obstaja kot navprašljiv temelj; takšna ontologija je baza vsem nadaljnjim izpeljavam obstoječega.

Tabela 2: Relativizem:

ANTIUNIVERZALIZEM	ANTIOBJEKTIVIZEM	ANTIFUNDAMENTALIZEM
<u>Diskurzivna varianta</u> : univerzalna prepričanja so svetovno-nazorski konstrukti, ki ne obstajajo po sebi.	<u>D.</u> Prepričanja, ki bi eksistirala neodvisno od pogleda, korpusa prepričanj, konceptualnih shem posameznika ali družbe, ne obstajajo.	<u>D.</u> Skupni set temeljnih prepričanj (aksiomov), ki bi funkcioniral kot model nadaljnjim analizam, ne obstaja.
<u>Ontološka varianta</u> : vseobsegajoče entitete so utopija.	<u>O.</u> Entitete, ki eksistirajo neodvisno od pogledov, korpusa prepričanj ali konceptualnih shem posameznika ali družbe, ne obstajajo,	<u>O.</u> Univerzalna nevprašljiva ontologija onkraj dvoma ne obstaja.

Argumenti "pro" relativizem so, ne glede na jakost ali raznolikost argumentov, odvisni od prepoznanja dejstva o obstoju diverzificiranih jezikov teorije o posamičnem in splošnem nekega fenomena. Iz povedanega izpeljujem tezo, da so fenomenom relativni glede na izbrani opis in kontekst teorije, kar je relativno glede na jezik uporabe. Parafraza tega je stavek, da pogled raziskovalca ustvari predmet, kjer gre za totaliteto opazovalca, opazovanca in opazovanega.

Takšna razmišljanja nas privedejo do razčlenitve osnovnih relativističnih postavk, kjer upoštevanje vseh izpeljav vodi do skeptičnega (malignega) relativizma. Izpeljavo strukturiram po Harréju in Krauszu (1996:8-11):

- jeziki niso nikdar popolna prevedljivi
- teorije so v razlagi pojava druga z drugo inkompatibilne
- deskriptivne kategorije pojmov so inkompatibilne
- kar se tiče odnosa komparacije pojavov, so le-ti, z vidika vsake posamične paradigme, ireduktibilni

Ob upoštevanju shematske razčlenitve diskurzivega in ontološkega vidika relativizma, zgornje izjave prevedem najprej v diskurzivni, nato pa v ontološki varianti:

D 1. ne obstaja nek univerzalen jezik, ki bi bil primeren za skupni človeški svet

D 2. ne obstaja unificirana teorija, ki bi bila univerzalno aplikabilna v vseh kontekstih in v vseh časih

D 3. ni dokončnega sistema deskriptivnih kategorij

D 4. ni skupnih kognitivnih referenc pojma

O1. ni skupnega sveta za vse ljudi

O2. ni univerzalnega sistema za razlago vseh kavzalnih procesov

O3. ni skupnih naravnih ali socialnih fenomenov za vse ljudi

O4. pojem je čas stvari

Skeptični (maligni) relativizem v prikazanih oblikah izkazuje problematičnost na najmanj treh ravneh. Prva raven, na katero opozarjata Harré in Krausz (ibid.:10), je razmejitev relativizma od solipsizma. Slednji se nanaša na nauk, da neizpodbitno, nedvoumno obstaja samo zavest osebkov, kjer obstoj vsega predmetnega sveta s stališča spoznavne teorije ni dokazljiv, kar je eden do vidikov skrajnega subjektivizma. (SSKJ, 1996 in Dictionary of Philosophy, 2000:529) Druga raven, ki je neposredno povezana s prvo, pa je dvom o možnosti skeptičnega relativizma. Skrajna oblika relativizma namreč relativizira vse, ne zgolj tisto, kar ni absolutno. **Gre namreč za to, da v skrajnem skepticizmu do objektivnega, v našem primeru absolutnega, izgubimo točko, iz katere bi lahko izrekli karkoli, izgubimo torej točko izrekanja.** Če želimo diskutirati o relativizmu, nujno potrebujemo točko, temelj, sicer se gibljemo v praznini relativizma relativizma. Tretja raven, na katero opozarjata Harré in Krausz, pa so različni vidiki relativizma: semantični, epistemološki, ontološki in moralni. Moja predpostavka o dometu relativizma se nanaša zlasti na drugo raven problematičnosti vprašanja relativizma, in sicer na raven izgube točke izrekanja v varianti skeptičnega relativizma. Prikazala bom, prvič, da se pod pojmom relativizem, in v zadnji instanci, skeptični relativizem, pokrivajo vse štiri variante relativizma, ki je v takšni obliki zgolj solipsizem in s tega vidika oblika neznanstvene argumentacije. Drugič, s pomočjo različic relativizma bom analizirala Kuhnov in Feyerabendov relativizem ter prikazala, ali sta ti dve obliki antirealizma maligni ali benigni. Različice relativizma prikazujem shematsko, kjer je poleg ločnice različic relativizma dodana še ločnica relativizma glede na tematiko in negacijo (shema skonstruirana po analizi Harréja in Krausza, 1996:23–24).

Tabela 3: Variante relativizma:

PO TEMATIKI	PO NEGACIJI
SEMANTIČNI RELATIVIZEM: relativnost pomena glede na jezik; besede se ne da prevesti v drug jezik brez izgube pomena; nekaterih besed se ne da prevesti (klen).	TEZA UNIVERZALIZMA: ljudje vseh časov in kultur se lahko strinjajo o pomenih, obstoju, morali in estetiki. RELATIVISTIČNO ZANIKANJE: to ni mogoče.
ONTOLOŠKI RELATIVIZEM: relativnost obstoja vsega v odnosu do konceptualnih sistemov; električni fluid je obstajal za Franklina, a ne za nas, čarovnice za Zande, a ne za nas.	TEZA OBJEKTIVIZMA: vse te vrednote so lahko predstavljene neodvisno od stališča posameznika, kulture, družbe. RELATIVISTIČNO ZANIKANJE: to ni mogoče.
MORALNI RELATIVIZEM: relativnost vrednot vsake epohe; seks pred poroko npr.	TEZA FUNDAMENTALIZMA: je samo ena stalna slika bivanja, na kateri se gradijo ostale. RELATIVISTIČNO ZANIKANJE: takšna baza ne obstaja.
ESTETSKI RELATIVIZEM: relativnost estetskih kriterijev glede na kulture in časovno specifičnost.	

2. Argumenti v prid semantičnemu relativizmu

Argumenti proti semantičnemu relativizmu se zgostijo v vprašanju "istosti" pomena v kontekstu različnih jezikov, kjer je pomen besed soodvisen glede na kontekst izrekanja. Avtorja se v tem poglavju sklicujeta na Wittgensteinov *Logično filozofski traktat* (1976), kjer gre za definicijo pomenov kot signifikatorjev objekta. Če sprejmemo trditev, da naš, človeški svet sestoji iz urejenega števila elementarnih objektov, in če so elementarni znaki jezika izraženi z imeni objektov, iz tega logično sledi, da so pomeni univerzalni, objektivni in fundamentalni. Ta izpeljava iz Wittgensteinovih traktatov sugerira, da prevedljivost ne bi smela biti problematična, vsaj kar se tiče vrstnih, jeziku generičnih pojmov (kar izhaja iz podmene o univerzalnosti, objektivnosti in fundamentalnosti pomenov). Skupna slovnica, subverzivna v ozadju vseh jezikov, naj bi bila logika človeka kot vrste homo sapiens sapiens. Skupna "resnica", ki naj bi bila na stičišču med elementarnimi imeni in elementarnimi objekti, je po takšni logiki argumentov mogoča. Če je torej pomen objektivno signifikanten, in če je "resnica" (za mnoge je to domet logike) korespondent, govorimo o svetu stabilnih in elementarnih objektov. Takšna slika je slika semantičnega absolutizma, ki implicira univerzalizem, objektivizem in fundamentalizem. (glej Harré in Krausz, 1996:37)

Nasprotni pol, relativistična drža, brez težav najde argumente proti tezi o pomenu kot signifikatorju objektov. V prvi vrsti gre za dejstvo, da so objekti kompleksni in taksonomije pojmov nikdar ne morejo biti dokončne. (ibid.:38) Drugič, Sapir-Whorfova teza nas opominja, da jezik realnosti ne opisuje, temveč jo ustvarja. Tretjič, antropološka teza o specifični in unikatni lingvistični kreativnosti vsakega posameznega govornika jezika prvi dve tezi dodatno verificira. Iz tega vidika je moč legitimno zavreči semantični absolutizem v njegovi objektivistični in fundamentalistični obliki. Do te točke argumentiranja še vedno lahko dopuščamo možnost o obstoju univerzalnega vokabularja specifične človeškega mišljenja, znotraj katerega prevajamo

mnoštvo jezikov. Tu ne gre za čisti univerzalizem, ampak za podvrsto univerzalizma, saj govorimo o različici univerzalnega. Ta različica univerzalnega, na logiki temelječega argumenta, je po Wittgensteinu razum, kar pa nujno ne vključuje pojmovanja kot takega. Pravi, da "logika izpolnjuje svet, meje sveta so tudi njene meje. Torej v logiki ne moremo reči: to in to v svetu je, tistega pa ni. To bi namreč na videz predpostavljalo, da izključujemo nekatere možnosti, temu pa ni tako, saj bi sicer morala logika preseči meje sveta; če bi namreč mogla te meje opazovati tudi z druge strani. "Česar ne moremo misliti, tega ne moremo misliti; torej tudi ne moremo reči, česar ne moremo misliti" (Wittgenstein, 1976:132–133, traktat 5.61) Univerzalnega pojmovanja v funkciji doseganja ekzaktnosti prevodov, kar je predpogoj univerzalnosti, ni. Za pomen na splošno tako lahko rečemo, da ni niti univerzalen niti objektivni in ne fundamentalen. (glej Harré in Krausz, 1996:52)

Wittgensteina, ki ga je možno brati kot pozitivista ali kot relativista, ga s traktatom: "Meje moje jezika pomenijo meje mojega sveta" (Wittgenstein, 1976:131, traktat 5.6) na tem mestu razumem v prid relativizma. Argumente traktata lahko prikažemo npr. s Quineom. Loči dve kategoriji prevodov: prvi je intencionalni karakter individualne misli, ki mora po njegovem mišljenju ostati za vedno nepropusten, in drugi, ekstenzionalni karakter skupnih opisov, ki so odvisni od simultanih pomenov in skupnih lastnosti – gre za model, plasiran iz fizikalnih znanosti, čemur Harré in Krausz rečeta makiavelistični, brezobzirni scientizem. Drug argument v bran Wittgensteinovega petega traktata se nanaša na problem prevoda, ki se pokaže kot nepremostljiv: ne gre zgolj za, prvič, vprašanje, kaj posamezni govorec misli z določenimi besedami v točno določenem kontekstu, pač pa tudi za vprašanje trenutka izrekanja; drugič, poanta je v tem, da rezidualni pomeni kot kulturni pomeni ležijo v nevrofiziologiji, ki je odločilna do petega leta faze učlovečenja, zaradi česar dejansko stanje stvari posamezni govorniki različnih jezikov razumejo in interpretirajo različno (poudarjam fiksnost nevrotransmitterskih mrež prve govorne situacije in primarne socializacije). Če bi torej natanko vedeli, kaj pomnenje je in kako se sam proces odvija, bi razumeli mehanizme jezika in s tem specifičnost kreiranja nevro-transmitterskih povezav.) Če se vrnemo k Quinu, bi zanj radikalna prevedljivost odstranila vse, kar je subjektivnega, relativnega in osebno mnenjskega. Če se spomnimo refleksij in kritik pojma paradigme in inkomenzurabilnosti, Kuhnu in Feyerabendu, Jackson in Carterjeva (1991) multiplost pojavljanja paradigem prav tako razumeta kot legitimen vpogled v svet možnega, kar odgovarja pluralnemu okolju postmoderne in s tem onemogoča hegemonsko prevlado zgolj enega ("might makes right") gledišča. Če povzamemo, gre pri govorjenju za razloček Govorice in Besede: obstaja razlika med izrekanjem, izrečenim in tistim, kar dejansko povemo ter tistim, kar smo želeli reči, kar je skeptični (maligni) semantični relativizem z največjo magnitudo. Poleg tega, da ta različica zavrača Harréjeve in Krauszeve izpeljave relativizma preko univerzalizma, objektivizma in fundamentalizma, vpeljuje še četrto komponentno, kjer je poleg opazovanega, opazovanca ter opazovane situacije dodana še nezavedna intenca opazovalca, ki situacijo spreminja z vidika paralingvističnih oblik komuniciranja, kar se ne manifestira direktno, pač pa se vpliv prikaže latentno, tj. preko paralingvističnih oblik komuniciranja (glej Južnič, 1983) Fiksnost pomenov se namreč izgradi preko konvencije jezika znanosti posamičnih paradigem, kjer je teksturna odprtost v pogojih normalne znanosti na točki lastnega minimuma, ki pa se v spremenjenih pogojih (izredna znanost) ponovno odpre in v prejšnji taksonomični sistem vnese nove elemente, ki teksturo taksonomije spremeni drastično. Pojmi so čas stvari, kot je rekel Hegel, in opozarjanje na relativity, se v tej luči prikaže kot način zagovarjanja teze, da vsi govorijo o isti stvari, a v različnih idiomih, zaradi česar so njihovi zorni koti nesoizmerljivi.

3. Argumenti v prid epistemološkemu relativizmu

Skrajna redukcija teze epistemološkega relativizma bi se glasila, da je znanje relativno. Očitna nejasnost, ki se nam zastavi, je v vprašanju, kaj sploh razumemo pod terminom znanje in kaj naj bi bilo v terminu znanja relativnega? Tradicionalna teza o znanju namreč pravi, da je znanje utemeljeno resnično verjetje (*justified true belief*) in v *common sense* se strinjamo, da če nekdo nekaj resnično ve, ima za to vednost trdne temelje, ki pa niso nujno temelji argumentacije zahodnega mišljenja, ki temelji na logiki (opominjam na Azande in čarovniško magijo). Res pa je tudi, da na vednost vplivajo okoliščine, na katerih gradimo stališča, kar pomeni, da so okviri interpretiranja naših prepričanj raznoliki. (glej v Harré in Krausz, 1996:68–70)

Razlika med epistemološkim absolutizmom in epistemološkim relativizmom je načeloma v tem, da prvi predpostavlja distinkcijo med tem, kaj ljudje mislijo, da znanje je, in tem, kaj znanje dejansko je, kar v grobem ustreza Aristotelovi razločitvi med doxo (mnenja) in episteme (znanje, znanost). Relativizem z razliko od povedanega zagovarja, da takšna distinkcija ne obstaja in da nikoli ne operiramo z absolutno resnico, pač pa s tistim, kar za nas eksistira kot resnično upravičeno verjetje, oz. kot "justified true belief". Na mesto te distinkcije relativisti postavijo tezo, da obstaja pluralna množica prepričanj, predpostavk in argumentov, kjer gre za razlikovanje po jakosti trdne, utemeljene in upravičene argumentacije.

Radikalna relativistična pozicija, tj. skeptični (maligni) epistemološki relativizem, je ponazorjena v postulatu homo mensura, (kar je pretirana izpeljava relativizma sofista Protagore), ki pravi, da je človek mera vseh stvari in da je človeško spoznanje po sebi subjektivno, "resnica" pa je veljavna le za tistega, ki jo izpoveduje, kar pomeni, da objektivnih resnic ni. (SSKJ, 1996) Skladno z "izvirnim" pojmovanjem relativizma Protagore po mnenju Harréja in Krausza lahko rečemo, da predloge o "resnici" ne smemo obravnavati neodvisno od okoliščin, v katerih so ti predlogi obravnavani in od oseb, ki izvedejo predlagane premise.² Kot pravita avtorja, je ta tip relativizma ekstremni tip relativizma o "resnici", saj Protagora "resnično" dojema kot relativno glede na osebo in kontekst izrekanja; na ontološki ravni si takšen tip epistemološkega relativizma, ki bi posegel onkraj teorije, tj. v vsakdanjo življenjsko prakso (ki ne bi temeljila na vsaj minimalnih konsenzih), težko zamislimo. (glej Harré in Krausz, 1996:72–74)

Permisivni epistemološki relativizem svojo argumentacijo niza v terminih evalvacije, oz. standardov, s katerimi se predlogi o "resnici" oblikujejo. Glavna teza evalvacijskega relativizma, ki se nam je potrdila v Kuhnovih definicijah paradigme, oz. disciplinarne matrice, je v tem, da imajo raziskovalci lahko iste poglede, da lahko delijo isti sistem skupnih kategorij, a da se medsebojno razlikujejo glede na standarde, oz. taksonomije, po katerih okarakterizirajo fenomene in opomenjajo svoja prepričanja (razlikovanje med naravoslovnimi in družboslovnimi znanostmi na primer).

Epistemološka ogrodja so po mnenju Harréja in Krausza dvojna: v prvi vrsti gre za stile mišljenja (*thought styles*), v drugi pa za kolektivne miselne oblike (*thought collective*), kar je Fleckov termin (Ludwig Fleck, 1921). Avtorja poudarjata, da stil mišljenja ni zgolj način, kako mislimo, pač pa tudi evocira, kako izpeljemo preiskovanja in meritve. Vsak miselni sistem je torej način mišljenja, vednosti in obnašanja določene skupine ljudi, kar tvori kolektivne miselne oblike. (*ibid.*: 76). Kot smo videli pri Wittgensteinu, je ontologija, ki je edina možna univerzalna vez med človeško skup-

² Zgodovino posameznika namreč razumem kot kontekst, znotraj katerega se oblikuje biografija. Več o tem glej Šterk: Ali moramo poznati biografijo, da bi razumeli teorijo? – Socialno-antropološki uvod in psihoanalitski primer Freudove teorije zapeljevanja v ČKZ, 2003:209–226).

nostjo logika, ki je v jeziku zahoda racionalnost, v jeziku Azandov pa je le-ta čarovniško-orakeljska taksonomija, ki temelji na sebi lastni logiki, z vidika zahodne misli iracionalni logiki.

4. Argumenti v prid ontološkega relativizma: raznorodna interpretacija možnih svetov

Ontološki relativizem bazira na tezi, da vse, kar obstaja za človeški rod, obstaja specifično glede na kulturo, čas, prostor, koncepte izrekanja. Iz tega sledi, da imajo različne kulture raznolike interpretacije "sveta za nas" (world for us), možnih svetov" (possible worlds) in "sveta za sebe" (world for itself). Za slednjega, "svet za sebe", v okviru zahodnega mišljenja ne obstaja korelat, oz. komunikacijska koda, ki bi nam kot "gate-keeper" omogočila dostop do Realnega. Realno je onkraj jezika, onkraj Simbolnega in iz tega vidika je Realno nekomunikabilno. Vzhodnjaška filozofija, ki predpostavlja možni korelat do Realnega, le-tega izraža s pomočjo aforizmov, apotegem, aluzij in ilustracij, saj je Realno onkraj jezikovno, kar pomeni, da ni metajezikovno (ob predpostavki popolne prevedljivosti jezikov, kar je utopična želja; popolni prevod namreč onemogoča vsakokratna nevrolingvistična koda materinega jezika v unikatni formi vsakega posamičnega govorca znotraj konkretnega lingvističnega registra izrekanja). Ko govorimo o možni percepciji "možnih svetov", smo soočeni z neskončno možnostjo interpretacij, z notoričnostjo semantične odprtosti in nenazadnje s sugestibilnostjo našega dojetja (totaliteta opazovalca, opazovanega in opazovanca). "Možni svetovi" so dani zgolj kot možnost, in večji del človeškega eksistiranja, tako na ravni vsakdanjega življenja kot svetovno-nazorskega dojetja tistega, kar naj bi bila stvarnost, se odvija v polju "sveta za nas", ki je svet ontološke varnosti, oz. Lebenswelta. Ontološki relativisti torej v skrajni obliki relativiziranja želijo razjasniti, da tisto, kar obstaja, ne variira zgolj od kulture do kulture, pač pa da je tisto, kar obstaja, izrekljivo zgolj v kontekstu obstoječega za to ali ono kulturo. (glej Harré in Krausz, 1996:111) Kot je razvidno, je med relativizmom tipa epistemološki in ontološki tanka meja, kjer gre za prehajanje enega tipa relativizma v drugega, saj vednost nenazadnje bazira v prepričanju. Kot pravi Šterkova: "Verjetje torej predpostavlja pogoj možnosti vedenja, definira pa tudi horizont možnega vedenja. Verjamemo pa ne tisto, kar je dokazano, preverjeno, argumentirano, ampak verjamemo v polju transferja in avtoritete. Če prikazem analogno, s teoretskim opusom Lacana, je pogoj avtoritete, ki konsolidira polje verovanja, tudi pogoj vedenja, ki je SSS (*le sujet suppose savoir*), subjekt, za katerega se predpostavlja, da ve (prim. Lacan 1980; 1994). To delovanje funkcije SSS je v teoriji emblemično zgoščeno okoli treh mest; Boga, Učitelja, Gospodarja. Za razliko od drugih subjektov so to edini, ki avtorizirajo sami sebe" (Šterk, rkp. 2005) Vendar pa mora relativizem, katerekoli različice, bazirati na nekem temelju, sicer izgubimo točko izrekanja, na kar sem že opozorila. Harré in Krausz (1996:113) na to dejstvo ponovno opozorita pri treh osnovnih tezah o dometu ontološkega relativizma:

- v vseh primerih je korektno soditi določeno verzijo posnetka realnosti v lingvistično/kulturni formi simbolne predstavitve kot relativne glede na specifične vidike konteksta situacije, ki opredeljuje določene vidike te situacije

- pri vprašanju ontološkega relativizma je predpogoj le-tega ustrezen sistem skupnih pomenov, ki fenomen specificira v npr. dveh sistemih, kjer je fenomen v enem tipu sistema (paradigma 1) lahko verificiran, a je v drugem tipu sistema (paradigma 2) falzificiran

- če bi bila svetovno-nazorska ogrodja reduktibilno inkomenzurabilna, ontološkega relativizma sploh ne bi mogli formulirati.

Neodvisnega sistema, ki bi bil za nas dostopen onkraj mišljenja in Simbolnega, po tej logiki ni per se. Vse, kar obstaja v svetu "človeških zadev" ("human affairs"), obstaja zaradi razloga človeške kognicije in prepoznanja tega kot "realnega". Kot primer Harré in Krausz navajata obstoj bakterije, ki je veljala za "realno" v času Pasteurja in za nezamisljivo v času Aristotela, in če smo precizni, je bakterija za nas "realna" zgolj ob pomoči mikroskopa, saj so človeška čutila (v tem primeru z golim vidom) omejena z normo reakcije, ki je specifična za vsako vrsto, oz. za vsako bitje kot tako.

Obstoj določenih fenomenov je relativen glede na tehnologijo, ki ta obstoj šele definira. (ibid.: 122) Avtorja zagovarjata verzijo ontološkega relativizma, ki pravi, **da vse, kar lahko izrečemo o svetu, izrečemo zgolj v pogojni formi**; če so določeni pogoji izpolnjeni, svet manifestira samega sebe v tej ali oni formi. Če ontološki relativizem umestimo v shemo univerzalizma-objektivizma-fundamentalizma, se soočimo z naslednjimi ugotovitvami: kar je dostopno človeškemu dojetanju, ni nujno univerzalno (tisto, kar je dostopno, ni ekvivalentno v vseh možnih situacijah); kar je dostopno, je lahko neobjektivno, a ne subjektivno (precejšen del dokazov o obstoju fenomenov zavisi od tehnoloških konstrukcij in izpeljav); kar je dostopno, ni fundamentalno (kar odkrijemo kot dejstvo, lahko ponovno odkrijemo kot dejstvo v drugačnih kontekstih, kjer operiramo v drugačnih idiomih). Absolutistična varianta ontološkega relativizma skuša navedene tri postulate negirati v taksonomičnem polju znanstvenega realizma. Realisti namreč zagovarjajo tezo, da lahko obstoj entitet dokažemo s trdno, preverljivo in brezprizivno argumentacijo. Rekli smo, da je relativizem možen samo v primeru, če ga postavimo na temelj nečesa, sicer "manevriramo" v praznem prostoru. Argument v bran te teze je razumevanje kulturne transmisije v antropologiji. Gre za šolo kultura-osebnost (1940), katere glavni predstavniki so Linton, Kardiner in Kluckhohn. Argument v bran točke, iz katere lahko postavimo teze o relativizmu, navajam s pomočjo razlage bazične osebnosti teoretikov šole kultura-osebnost. Bazično osebnost naj bi delili vsi predstavniki neke kulture, kar v jeziku psihologije pomeni, da si posamezniki delijo isti psihološki profil, s čimer je kulturna transmisija sploh omogočena. Konfiguracija bazične osebnosti je pridobljena s procesom inkulturacije, tj. z ireverzibilnimi procesi primarne socializacije, ki bitje (primer divjih otrok, ki so odraščali onkraj kulture) preobrazi v bitje vrste homo sapiens sapiens. Za Lintona je bazična osebnost formalna mreža, ki je asubstancialna in kot taka deluje kot forma, ki omogoča enoznačno odzivanje na skupne vrednote in norme ter enoznačno tvorjenje pomenov pripadnikov neke kulture. Za Kardinerja je bazična osebnost tako forma kot vsebina: opremi nas s štirimi univerzalnimi osebnostnimi komponentami, ki jih pridobimo z inkulturacijo oz. individualno socializacijo v točno določeno kulturo. Prva, konstalacija idej, se nanaša na Freudove nezavedne asociacije, kjer gre za shemo, kako se posamezne ideje aktivirajo in povezujejo; druga, individualni obrambni mehanizmi, vključujejo tipične reakcije (potlačitev, sublimacija, utajitev) na stresne situacije pripadnikov točno določene kulture; tretja, kreacija nadjaza, oz. superega, se nanaša na kreacijo moralnega zakona, ter zadnja, drža do nadnaravnega, ki naj bi bila tipična za vse pripadnike neke kulture. Če povzamemo, naj bi bil za pripadnike določene skupnosti univerzalen kulturni vzorec, ki je kot tak standardizirano vedenje, ki je doseženo z imitacijo in vzgojo in je nujni predpogoj ohranitve kulture. (glej Freud, 1987; Šterk, 1998, Godina, 1998, Bahovec, 1990, Sapir, 1994)

EPILOG: od relativizma do hegemonije

Dosedanja razprava se je gibala v polju "nature-nurture", tj. v vprašanju, kaj v družbenem je naravnega, generičnega, in kaj je v naravnem, generičnem, družbenega.

Biološka plat človeka kot vrste *homo sapiens sapiens* nudi relativno močno argumentacijo v okviru človeških univerzalij, ki so v službi logike, ki je za zahod logika racionalnega, za "primitivne kulture" pa logika iracionalnega.

Prikazali smo, da je najmočnejša varianta absolutizma sprejemanje in argumentiranje tez univerzalizma, objektivizma in fundamentalizma, ter, nasprotno, da je najmočnejša varianta relativizma zavračanje teh tez, torej sprejetje in argumentiranje anti-univerzalizma, antiobjektivizma in antifundamentalizma. (glej Harré in Krausz, 1996: 190).

Če povzamemo, so naše ocene validne zgolj preko rekonstrukcije preteklosti, ali, z drugimi besedami, kar je ocenjeno, je zgodovina. Teorije in epistemologije po logiki zdravega razuma niso neodvisne, eksistirajoče v praznem prostoru, pač pa so soodvisne glede na kontekste, kjer so dejstva teorijsko obložena. Znanstveni razum se v takšnih težah izkaže zgolj kot podrejen historičnemu razumu, kot razumljiv glede na naše poznavanje zgodovinskega konteksta in razuma; ker se soočamo z vrzeli treh možnih svetov, je govor o absolutnem znanju fiktiven in nenazadnje, v zadnji instanci hermevtičen, če ne celo te(le)ološki.

Literatura

- Akvinski, Tomaž (1999): Izbrani filozofski spisi. Družina, Ljubljana.
- Althusser, Louis (2000): Izbrani spisi. Založba *cf, Ljubljana.
- Althusser, Louis (1985): Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov (1967). Ljubljana, Studia Humanitatis.
- Aristotel (1993): O duši. Slovenska matica, Ljubljana.
- Austin, John, L. (1990): Kako napravimo kaj z besedami. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Bahovec, Eva D. (1990): Kopernik, Darwin, Freud: študije iz filozofije in zgodovine znanosti. Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana.
- Beck, Ulrich (2001): Družba tveganja: na poti v neko drugo moderno. Krtina, Ljubljana.
- Beck, Ulrich, Giddens Anthony, Lash Scott (1994): Refleksive modernization. Blackwell Publishers, Oxford.
- Bell, Daniel (1990): "Resolving the Contradictions of Modernity and Modernism". *Society*, 27/3, 185, str. 43–50.
- Bell, Daniel (1990): "Resolving the Contradictions of Modernity and Modernism". *Society*, 27/4, 185, str. 66–75.
- Berger, Peter, Thomas, Luckmann (1999): Modernost, pluralizem in kriza smisla. Nova revija, Ljubljana.
- Bryder, Tom: Stereotypes, ethic prejudice and catharsis in political jokes and graffiti. (manuscript)
- Bryder, Tom (2005): Political Hypes: New trends in the psychology of political advertising and propaganda. 3rd ECPR Conference "Political Psychology", Budapest, September 8–10.
- Bryder, Tom (2003): The Political Psychology of Conditional Jokes. Annual Scientific Meeting, International Society of Political Psychology, Boston Plaza, July 5–10.
- Bryder, Tom (1998): "Empathy and the Methods of Political Psychology". V *The Human Face of Politics*, Copenhagen, The Political Studies Press.
- Campbell Colin (2001): Romantična etika in duh sodobnega porabništva. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Carter, Rita (1999): Mapping the mind. Seven Dials, London.
- Chen Xiang (1997): "Thomas Kuhn's Latest Notion of Incommensurability". *Journal for General Philosophy of Science*, Vol. 28, Iss. 2, page 257–273.
- Clottes Jean, David Lewis-Williams (2003): Šamani iz prazgodovine. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- De Saussure, Ferdinand (1997): Predavanj iz splošnega jezikoslovja. ISH; Ljubljana.
- Descartes, Rene (1957): Razprava o metodi: kako pravilno voditi razum ter v znanostih iskati resnico. Slovenska matica, Ljubljana.
- Dictionary of Philosophy, 2000. Penguin books.
- Evans Pritchard 1976 (1937): Witchcraft, Oracles and Magic among the Azande. Oxford: Clarendon Press.
- Feyerabend, Paul (1999): Proti metodi. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Feyerabend, Paul (1984): "Proti metodi". V ČKZ, št. 64/65, letnik XIV, str. 69–93.

- Feyerabend, Paul (1988): "Knowledge and the Role of Theories" v *Philosophy of Social Sciences*, Wilfrid Laurier University Press.
- Feyerabend, Paul (1989): "Napredek v umetnosti, filozofiji in znanosti" v *Nova revija*, letnik VIII, št. 85/86, maj-junij.
- Foucault, Michel (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana, Delavska enotnost, Zbirka Družboslovje.
- Foucault, Michel (1984): *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Krtina, Ljubljana.
- Foucault, Michel (2001): *Arheologija vednosti*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Freud, Sigmund (1987): *Metapsihološki spisi*. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Fukuyama, Francis (1992): *The end of history and the last man*. Penguin books, London.
- Geertz, Clifford (2000): *Available Light*. Princeton University Press, New Jersey.
- Gergen, Kenneth J. (1991): *The saturated self: dilemmas of identity in contemporary life*. Basic Books, New York.
- Giddens, Anthony (1990). *The consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Godina, Vesna V. (1998): Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij. *Teorija in praksa*, Ljubljana.
- Godina, Vesna V. (1985): Bipolarnost socializacijskega procesa. *Anthropos*, Ljubljana, št. 1/2, str. 392–403.
- Godina, Vesna V. (1988): Sociološki aspekti socializacijskega procesa. *Sociologija*, Beograd let. 30, št. 4, str. 665–681.
- Godina, Vesna V. (1986): Socializacija in procesi reprodukcije družbe. *Anthropos*, Ljubljana, št. 5/6, str. 230–243.
- Gürol in Grünberg (1998): Whorfian Variations on Kantian Themes: Kuhn's Linguistic Turn. *Stud. Hist. Phil. Sci.*, Vol. 29, No. 2, pp. 207–221. Elsevier Science Ltd., Great Britain.
- Haralambos, Michael (1999): *Sociologija: teme in pogledi*. Ljubljana, DZS.
- Harré Rom, Krausz Michael (1996): *Varieties of Relativism*. Blackwell Publishers Inc., Massachusetts.
- Heidegger, Martin (1997): *Bit in čas*. Slovenska matica, Ljubljana.
- Hempel, G. Carl (1993): "Thomas Kuhn, Colleague and Friend" in *World Changes*, Ed. Paul Horowich.
- Irzik Gürol in Teo Grünberg (1998): "Whorfian Variations on Kantian Themes: Kuhn's Linguistic Turn". *Studies in History and Philosophy of Science* Vol. 29, No. 2, page 207–221.
- Jackson Norman, Carter Pippa (1991): "In Defence of Paradigm Incommensurability". *Organization Studies* Vol. 12, Iss. 1, page 109–127.
- Južnič, Stane (1983): *Lingvistična antropologija*. FDV in DDU, Ljubljana.
- Kos, Drago (1997): "Refleksivno dojemanje nevarnosti". *Časopis za kritiko znanosti*, 25, 183, str. 93–106
- Koyre Alexandre (1988): *Od sklenjenega sveta do neskončnega univerzuma*. Škuc, Ljubljana.
- Kristensen, M. Benedikte (2004): *The Living Landscape of Knowledge: An analysis of shamanism among Duha Tuvinians of Northern Mongolia*. www. Anthrobase.com/Tyt/K/Kristensen_B_02.htm.
- Kuhn Thomas (1998): *Struktura znanstvenih revolucij. Temeljna dela*, Krtina, Ljubljana.
- Kuhn, Thomas (1984): "Dodatne misli o paradigmah". V *ČKZ*, št. 64/65, letnik XIV, str. 53–69.
- Kuhn Thomas (1962): *The Structure of Scientific Revolutions*. Phoenix Books, The University of Chicago Press.
- Kuhn Thomas (1969): *Postscript v Struktura znanstvenih revolucij*, 1998. Temeljna dela, Krtina, Ljubljana.
- Kuper, Adam (1996): *Anthropology and Anthropologists*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Kuper, Adam (2001): *Culture: the anthropologists' account*. Harvard University Press, London.
- Lacan, Jacques I (2005): *Moderni časi*. Zbornik PLS-ja, Ljubljana.
- Lacan, Jacques (1998): *Etika psihoanalize*. Analecta, Ljubljana.
- Laclau, Ernesto; Mouffe, Chantal (1987): *Hegemonija in socialistična strategija*. Analecta, Ljubljana.
- Laudan, Larry (1996): *Beyond positivism and relativism*. Westview Press, Harper Collins Publishers, Colorado.
- Lakatos, Imre (1984): "Zgodovina znanosti in njene racionalne konstrukcije" v *ČKZ*, št. 64/65, str. 17–53.
- Latour, Bruno (1987): *Science in action*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- Levi –Strauss, Claude (1958): *Strukturalna antropologija*. Stvarnost, Zagreb.
- Likar, Vojislav (1998): *Gaston Bachelard – od kritike teorije spoznanja k historični epistemologiji*. Spremna beseda. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Luhmann, Niklas (1991): *Avtopoezis socialnih sistemov*. V *Časopis za kritiko znanosti*, letnik 19, številka 140/141, str. 21–46.
- Lyotard, Jean-Francois (2002): *Postmoderno stanje*. Analecta, Ljubljana.

- Malcolm, N. (1967): Knowledge and belief. V: A. Ph. Griffiths (izd.).
- McMullin, Ernan (1993): "Rationality and Paradigm Change in Science" in World Changes, Ed. Paul Horowich, Massachusetts.
- Mlinar, Zdravko (1994): Individuacija in globalizacija v prostoru. Sazu, Ljubljana.
- Mead, Georg Herbert (1997): Um, sebstvo, družba. Krtina, Ljubljana.
- Močnik, Rastko (1996): "Marcel Mauss – klasik humanistike (Sprema beseda)" v Marcel Mauss: Esej o daru in drugi spisi. Škuc, Ljubljana.
- Močnik Rastko (1985): Beseda besedo. Škuc, Ljubljana.
- Nietzsche, Friedrich (2004): Volja do moči: poskus prevrednotenja vseh vrednot. Slovenska matica, Ljubljana.
- Nola, Robert (1990): "The Strong Programme for the Sociology of Science, Reflexivity and Relativism". V Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy, 33, 1990, str. 273–296.
- Nowotny, Helga, Scott, Peter, Gibbons, Michael (2001): Re-thinking science. Blackwell Publishers, Malden.
- Pritchard, Evans (1993): Ljudstvo Nuer: opis načinov preživljanja in političnih institucij enega izmed nilotskih ljudstev. Škuc, Ljubljana.
- Quine, Willard van Orman (1960): Word and Object. The Massachusetts Institute of Technology, Massachusetts.
- Sankey Howard (1991): "Incommensurability, translation and understanding". Philosophical Quarterly, Vol. 41, Iss 165, page 414–127.
- Sapir, Edward (1994): The Psychology of Culture. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Saussure, de Ferdinand (1997): Predavanja iz splošnega jezikoslovja. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Sharrock Wes and Read Rupert (2002): Kuhn: Philosopher of Scientific Revolution. Polity Press, Cambridge.
- Slovenski veliki leksikon (2005), Mladinska knjiga.
- Smelser, Neil (2003): "On Comparative Analysis, Interdisciplinarity and Internationalization in Sociology" v International Sociology, Vol. 18, No. 4.
- Sztompka, Piotr (1994): The Sociology of Social Change. Blackwell, Oxford.
- Šterk, Karmen (1998): O težavah z mano: antropologija, lingvistika, psihoanaliza. Scripta, ŠOU, Ljubljana.
- Šterk, Karmen (2003): "Ali moramo poznati biografijo, da bi razumeli teorijo? – Socialnoantropološki uvod in psihoanalitski primer Freudove teorije zapeljevanja". V ČKZ, str. 209–226.
- Šterk, Karmen (2005): Filozofija in antropologija. Rokopis.
- (2005): Mejni razum. Študentska založba, Ljubljana.
- Ule, Andrej (1986): Od filozofije k znanosti in nazaj. DZS, Ljubljana.
- Ule, Andrej (1996): Znanje, znanost in stvarnost. Sophia, Ljubljana.
- Ule, Andrej, Slavko Hozjan (1998): "Sokalova potegavščina". V Analiza, 1998, št. 1, leto II, str. 108–128.
- Ule, Andrej (1998): "Kuhnova paradigma in revolucija v teoriji znanosti" v Struktura znanstvenih revolucij. Temeljna dela, Krtina, Ljubljana.
- Ule, Nastran, Mirjana (1997): Temelji socialne psihologije. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana.
- Van Gennep (1960): The rites of passage. Routledge, London.
- Vattimo, Gianni (2004): Filozofska karta 20. stoletja: tehnika in eksistenca. Sophia, Ljubljana.
- Zupančič, A. O. (2006): O ustvarjalnosti v znanstvenem raziskovanju. ZRC, Ljubljana.
- Wallerstein, Immanuel et al (2000): Kako odpreti družbene vede: poročilo Gulbenkianove komisije o restrukturiranju družboslovja. C*, Ljubljana.
- Wang Xinli (2002): "Taxonomy, truth-value gaps and incommensurability; reconstruction of Kuhn's taxonomic interpretation of incommensurability". Studies in History and Philosophy of Science Part A, Vol. 33, Iss. 3, September 2002, page 465–485.
- Welsch Wolfgang (1993): "Postmoderna" v Postmoderna ili borba za budućnost. Ur. Peter Kemper. August Cesarec, Zagreb.
- Whorf, Benjamin Lee (1979): Jezik, misao i stvarnost. Beograd, 1979.
- Whorf, Benjamin Lee (1965): Language, Thought and Reality. MIT Press, Cambridge.
- Wittgenstein, Ludwig (1976): Logično filozofski traktat. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Wittgenstein, Ludwig (1980): Filozofska izražavanja. Nolit, Beograd.
- Žorž Bogdan (2001): "Gestalt terapija" v Dialog – Zbornik Prvih študijskih dni Slovenske krovne zveze za psihoterapijo. SKZP, Maribor.
- http://homepages.ed.ac.uk/ajbird/research/papers/Kuhn_for_DLB.pdf